

Grzybowska-Brzezińska, Mariola / Brelik, Agnieszka / Skłodowski, Andrzej

Walory przyrodnicze, kulturowe i turystyczne jako czynniki rozwoju regionu kurpiowskiego

Zeszyty Naukowe Ostroleckiego Towarzystwa Naukowego 25, 63-75

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariola Grzybowska-Brzezińska*
Agnieszka Brelik**
Andrzej Skłodowski***

WALORY PRZYRODNICZE, KULTUROWE I TURYSTYCZNE JAKO CZYNNIKI ROZWOJU REGIONU KURPIOWSKIEGO

NATURAL, CULTURAL AND TOURIST VALUES AS DEVELOPMENT FACTORS OF THE KURPIE REGION

Rozwój lokalny i regionalny są kategoriami rozwoju społeczno-gospodarczego. W pojęciach tych mieści się zarówno tworzenie nowych miejsc pracy, jak i kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków do życia w środowisku lokalnym i regionalnym. Oba te pojęcia są zdeterminowane przestrzennie, ukazując proces pozytywnych zmian o charakterze jakościowym¹. Zmiany te można osiągnąć z reguły tylko w efekcie współdziałania i mobilizacji podmiotów lokalnych i regionalnych w zakresie tworzenia nowych lub wykorzystania już istniejących walorów użytkowych regionu. Często odbywa się to poprzez poszukiwanie możliwości poszukiwania możliwości rozwoju gospodarczego regionu w ramach tworzenia korzyści zewnętrznych dla przedsiębiorców². Dokonywać się to również powinno poprzez realizację projektów wynikających ze wspólnie deklarowanej wizji przyszłości regionu³.

Można więc stwierdzić, iż w zarządzaniu promocją regionu należy pamiętać, aby podejmowane działania w tym zakresie uwzględniały regionalny potencjał rozwoju obejmujący potencjały: geograficzny, przyrodniczy, kulturowy, społeczno-demograficzny i ekonomiczny. Promując region, należy przede wszystkim stawiać na jakość ofert, a nie ich ilość. O atrakcyjności decyduje nie ilość oferowanych terenów inwestycyjnych, ale ich stosowne przygotowanie i wyposażenie w niezbędną infrastrukturę

* dr inż., Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

** dr, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

*** absolwent Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce

¹ A. Zalewski (red.), *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, SGH, Warszawa 2005, s. 88.

² D. Strahl (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*, AE, Wrocław 2006, s. 18.

³ A. Klasik, F. Kuzik (red.), *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, AE, Katowice 2001, s. 61.

techniczną. Produkty niskiej jakości oferowane przez pojedyncze podmioty w ramach promocji regionu w istotnym stopniu ograniczają jej skuteczność i zakres korzyści dla regionu jego mieszkańców.

W kontekście poszukiwania czynników warunkujących rozwój Kurpiowszczyzny interesujące staje się określenie walorów przyrodniczo-kulturowych i turystycznych, które mogą być atrybutem wspierającym rozwój tego regionu.

Warunki przyrodniczo-krajobrazowe regionu

Powiat ostrołęcki obejmuje swymi granicami znaczną część Równiny Kurpiowskiej, pokrytej piaskami i pozostałościami morenowymi. Krajobraz urozmaicają wydmy ułożone szeregami na niskich działach wodnych, odgradzających płynące równoległe po płaskich, zabagnionych dolinach prawobrzeżne dopływy Narwi.

Teren powiatu ma charakter rolniczy. Jakość gleb jest na ogół bardzo niska, zaś około 30% powierzchni zajmują lasy, stąd też znane określenie tych ziem „tylko laski, piaski i karaski”⁴. Około 2000 km² zajmuje Puszcza Kurpiowska położona w północno-wschodniej części Niziny Mazowieckiej, nad Narwią i jej dopływami. W drzewostanie dominują drzewa iglaste, głównie sosna i świerk. Podszycie stanowią: jałowce, leszczyna, jarzębina i kruszyna. Walory regionu stanowią bogata jest fauna. Tereny podmokłe zamieszkuje wielka ilość ptactwa wodnego i błotnego, między innymi: łabędzie, cietrzewie, żurawie, kaczki, bociany, dzikie gęsi. Podobnie jak w odległej przeszłości historycznej, także i obecnie obszar leśny dzieli się na dwie części: północną, zwaną Puszcza Myszyniecką lub Zieloną, i południową, w przeważającej części wydumową, zwaną Puszcza Białą od piasku bielącego się wśród lasów. Puszcza Zielona rozciąga się pomiędzy Chorzelami, Myszyńcem, Nowogrodem i Ostrołęką oraz rzekami: Orzycem, Narwią i Pisą, zajmuje około 500 km² powierzchni. Pokryta jest różnej wielkości kompleksami leśnymi, poprzedzielanymi polami i nadrzecznymi łąkami, od której pochodzi właśnie nazwa puszczy. Z kolei Puszcza Biała położona jest w widłach Narwi i Bugu, obejmuje ponad 400 km² powierzchni pomiędzy Pułtuskim, Wyszkowem, Brokiem i Ostrowią Mazowiecką⁵.

Przez Kurpiowszczyznę przepływają dwie duże rzeki: Narew i Bug. Pierwsza z nich stanowi południową granicę Puszczy Zielonej. Jest to rzeka nizinna z licznymi malowniczymi zakolami i nurtem często przerzucającym się z jednej strony koryta na drugą, miejscami z urwistymi, wysokimi brzegami. Drugą ważną rzeką jest Bug, który od ujścia rzeki Brok aż do swego połączenia z Narwią stanowi południową granicę Puszczy Białej. Narew przyjmuje na obszarze regionu kurpiowskiego kilka dopływów. Rzeki płynące przez omawiany region obfitują w liczne gatunki ryb, mają też dostatecznie czyste wody oraz piękne, malownicze brzegi, co stwarza doskonałe warunki do uprawiania wędkarstwa i turystyki wodnej: kajakowej i żeglarskiej. Przez okolice Ostrołęki prowadzi szlak wodny z jezior mazurskich, Pisą, Narwią i Kanałem Żerańskim do Warszawy. Na terenie regionu przybywa sztucznych zbiorników wodnych

⁴ E. Kwiatkowski (red.), *Transformacja gospodarcza Regionu Kurpiowskiego*, OTN im. A. Chętnika, Ostrołęka 1995, s. 62.

⁵ J. Kazimierski, *Brok i Puszcza Biała – przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*, Ciechanów 1989, s. 14.

powstałych po żwirowiskach oraz budowanych przez gminy, np. Myszyniec, Goworowo, Czerwin, Baranowo⁶.

Narew należy do nielicznych już rzek, które prawie w całym swoim biegu zachowały naturalny charakter (podobnie Omulew, Szkwa i wiele innych rzek regionu). Mimo kilku położonych nad nią miast Narew należy do grupy rzek o najwyższym stopniu czystości. Stanowi ona ważny trakt komunikacyjny, tak w przeszłości jako rzeka pławna, jak i obecnie jako trasa z Warszawy na jeziora mazurskie. Obecnie można jeszcze obserwować środowisko przyrodnicze w istniejącym na terenie regionu kurpiowskiego rezerwatach: Czarnia, Surowe, Płoszyce, Serafin, Karaska, Podgórze. Brak wielkiego przemysłu, duża powierzchnia lasów, ogromna powierzchnia użytków zielonych, stanowiąca niespotykaną w innych regionach „fabrykę tlenu”, zachęcają do odpoczynku w tych stronach⁷.

Walory turystyczne

Historia Kurpiowszczyzny, a w szczególności kurpiowskiej Puszczy Zielonej, nie sięga odległych czasów⁸. Jej mieszkańcy należą do najmłodszych zespołów osadniczych Polski. Wiadomości o przeszłości tych terenów są splotem obiektywnej wiedzy i mitów. Według wielu etnografów, kultury tych terenów nie zrodziła puszcza, lecz przyniosły ją fale osadnicze, a unowocześniły wpływy ośrodków miejskich. Słaby rozwój miast północno-wschodniego Mazowsza oraz duża odległość od ośrodków miejskich wpłynęły na rozwój specyficznych form rzemiosła nieulegającego wpływowi miejskim. Słaby rozwój gospodarczy umożliwił dłuższe niż gdzie indziej zachowanie się wielu elementów twórczości tradycyjnej. Trudne warunki życia oraz naturalna izolacja puszczy ukształtowały ludność o dużej odrębności etnicznej, pełną patriotyzmu. Świadczy o tym fakt, iż Kurpie nigdy nie poddali się uciskowi pańszczyźnianemu, brali też udział niemal we wszystkich walkach narodowowyzwoleńczych, odznaczając się przebiegłością i odwagą⁹.

Do tradycyjnych zajęć Kurpiów należało myślistwo, rybołówstwo, smolarstwo, wędkarstwo, a przede wszystkim bartnictwo. Wytworzyło się nawet tradycyjne prawo bartne. Pszczelarstwem zajmowały się całe rodziny, które posiadały specjalne herby bartne. Każda rodzina bartna mieszkała w tzw. budzie, do której przydzielony był oddzielny „bór” liczący 60 barci osiadłych. Bartnicy mieli zagwarantowane również prawo polowań, prawo połowu ryb w rzekach, prawo do drewna na opał, jak również prawo użytkowania leśnych łąk.

Innym zajęciem ludności puszczańskiej było wydobywanie rudy darniowej sposobem odkrywkowym i wytapianie z niej żelaza. Ludzi tych nazywano rudnikami. Ze względu na bogate zasoby drewna na terenach kurpiowskich pracowali też smolarze i węglarze. Smoła, którą pędzono ze smolnej karpiny, była używana głównie jako

⁶ M. Bednarczyk, *Turystycznymi szlakami Puszczy Zielonej*, „Zeszyty Naukowe”, część IX, Wyd. OTN im. A. Chętnika, Ostrołęka 1995, s. 406.

⁷ S. Pajka, *Z Puszczy Zielonej*, OTN, Ostrołęka 1998, s. 31.

⁸ Najstarszy zachowany zapis dotyczy Puszczy – Zagajnicy Ostrołęckiej z około 1756 roku, jest zamieszczony w historii lasów mazowieckich nr 4 – wspomina o tym Zofia Niedziałkowska (w:) *Kurpie – Bory ostrołęckie*, LSW, Warszawa 1988, s. 20.

⁹ *Folder Promocyjny Powiatu Ostrołęckiego*, Wyd. KORNEL, Ostrołęka 2006, s. 14.

smar do wozów. Węgiel drzewny znajdował duży popyt u kowali oraz miał zastosowanie przy wytopie żelaza.

Dzięki specjalnym warunkom życia ludność ta wykształciła własną kulturę, pielęgnowaną pieczołowicie do dziś, zwłaszcza na terenie Puszczy Kurpiowskiej. Jednym z elementów tej kultury jest sztuka ludowa, znajdująca swój wyraz w budownictwie i jego zdobieniu, rzeźbie, tkactwie, hafcie, wycinankach i innych wytworach.

W zakresie budownictwa charakterystyczne dla dawnej wsi kurpiowskiej (obecnie spotykane jeszcze w wielu wsiach) jest ustawienie chałup szczytami do drogi. Najbardziej istotną cechą chat jest dwuspadowy, zwykle wysoki, pokryty słomą dach oraz ozdobiony w formy geometryczne deskowany szczyt. Dwie końcowe krokwie posiadające zakończenie w formie rogów, łbów, toporków zwane są „szparagami”. Również bogato zdobione są obramowania drzwi i okien, najczęściej własnoręcznie przez cieślę stawiającego dom albo miejscowego rzeźbiarza. Typowe chałupy kurpiowskie były obszerne, wyłącznie drewniane, ze starannie ciosanego drewna sosnowego, budowane często bez fundamentów, ze względu na brak kamieni, wiązane na węgiel z dybów – bali przepiłowanych wzdłuż. Nigdy nie bielone. Okna, najczęściej z sześciu małych szybek, miały ornamentowe górne belki, a okiennice, zwykle malowane na niebiesko, zdobione malowidłami w kwiaty.

Wytworem miejscowych kowali, posiadających często uzdolnienia artystyczne, były żelazne „koruny” w kapliczkach, a także żelazne krzyże ustawiane licznie przy drogach, niemal zawsze na ich skrzyżowaniu. Wobec dużej odległości od kościołów stanowiły one ważne miejsca dla zbiorowego religijnego życia wsi¹⁰.

Zdobnictwo wnętrza chat było tu znane wcześniej niż na innych terenach kraju, albowiem jeszcze przed zastosowaniem glansowanego papieru tu pierwotnie na wycinanki farbowano zwykły papier. Szeroko rozwinęło się wycinankarstwo w drugiej połowie XIX wieku, gdy rozpowszechniło się użycie kolorowego glansowanego papieru, robiono wycinanki, kwiaty z bibuły, pejski, firaneczki itp.¹¹ Również i obecnie na Kurpiach Zielonych w okolicach Kadzidła wyrabia się strzyże z kolorowego błyszczącego papieru w misterne „kółka”, „leluje”, „drzewka”, „gwiazdy”, „koguty” itp. W Puszczy Białej wytwarzane są podobne wycinanki, a do najbardziej charakterystycznych należą „ziele” oraz „wstęgi”, niejednokrotnie wielokolorowe.

Najwybitniejszą wycinankarką kurpiowską była Czesława Konopka, urodzona w Tatarach, następnie zamieszkała w Kadzidle i Ostrołęce (zmarła w 1993 roku). Należała do najwybitniejszych i najbardziej znanych twórców ludowych w Polsce. Prezentowała piękno kurpiowskiej wycinanki między innymi w Szwajcarii, we Włoszech, w Niemczech, Chinach, Japonii, Wielkiej Brytanii, Tajlandii, Dubaju i wielu innych krajach¹².

Na Kurpiach Zielonych w okolicach Kadzidła wyrabia się ludowe dywany, kilimy, narzuty i chodniki. Zachował się jeszcze zwyczaj wypieku ciasta obrzędowego „nowych latek” i „bysiów”, wyrabiania z bibułki i grochu pajaków do wieszania pod sufitem (tzw. kierce) oraz bukietów sztucznych kwiatów. Znikają takie specjalności jak garncarstwo, plecionkarstwo z korzeni, bursztyniarstwo i wyrób ludowych mebli.

¹⁰ S. Pajka, *Z Puszczy Zielonej...*, op. cit., s. 29.

¹¹ J. Kijowski, *Ostrołęka i okolice*, KOiT, Ostrołęka 1996, s. 33.

¹² Informacje uzyskane w Ośrodku Kultury Kurpiowskiej w Kadzidle.

Charakterystyczny dla regionu kurpiowskiego jest strój ludowy, używany już rzadko, przeważnie przez starsze kobiety w niedziele i święta. W Puszczy Zielonej jest to przeważnie pasiak (kiecka i zapaska), składający się z wąskich symetrycznych paszków czerwonych, zielonych i żółtych z przewagą czerwieni. Do tego nosi się biały haftowany fartuch z piękną koronką u dołu. Na białą koszulę zakładany jest satynowy lub aksamitny stanik koloru zielonego lub szafirowego. Na głowę młoda Kurpianka wkłada wysokie, sztywne „czółko” z czarnego aksamitu, przybrane cekinami, a z tyłu zakończone pękciem wstążek. Starsze kobiety zamiast czółka wiążą na głowie chusteczki. Uzupełnieniem strojów często są sznury bursztyńów lub malowniczych drewnianych korali¹³.

Odmienny strój noszony jest w Puszczy Białej. Spódnica ze stanikiem stanowi tu jedną całość, a uszyte są z wełnianego pasiaka, przeważnie zielonego z wąskimi pasieczkami bieli i czerwieni. Do wełniaka nosi się fartuch o pasach poprzecznych lub kraciak, także w odcieniu zielonym. Koszula ma bogato haftowany kołnierz, ramiona i mankiety. Hafty są jednokolorowe, białe bądź z wyraźną przewagą czerwieni. Najczęściej stosowane motywy zdobnicze to tzw. „kółka” i „zielka”, wykorzystywane obecnie przy haftowaniu serwetek i obrusów. Kurpiowski haft z Puszczy Białej należy do największych osiągnięć polskiego haftu ludowego i cieszy się dużym powodzeniem w kraju i poza jego granicami.

Folklor kurpiowski

Bardzo ciekawe i charakterystyczne były kurpiowskie tradycje. Najwięcej ich zachowało się dla okresu od Bożego Narodzenia do Trzech Króli. Dotyczyły one wróżb o przychówku, związanych z osobą pierwszego gościa przybyłego w dniu wigilijnym, z dzieleniem się opłatkiem z bydłem w oborze i składaniem życzeń, z wiarą, że bydło w noc wigilijną rozumie ludzki głos. Utrzymywane były tu też, jak i w całej Polsce, z dawną istniejące zwyczaje: chodzenie z szopką przebierańców z królem Herodem, a w zapusty z turem lub wilkiem czy niedźwiedziem¹⁴.

Pomimo trudnych warunków egzystencji Kurpie – młodzi i starzy – lubili zabawę, muzykę, byli weseli, roztańczeni i rozśpiewani. Głośne, skoczne i barwne były wesela kurpiowskie. Mężczyźni grali na skrzypcach, basetli, klarnecie, bębenu z dzwoneczkami, chłopcy na fujarce. Najchętniej wówczas tańczono poloneza kurpiowskiego, fafura, powolniaka (wbrew nazwie tańczono szybko), obertasa, polkę i „wrywasy”, urozmaicając dynamiczny taniec „pohukiwaniem”¹⁵.

Jeszcze lepiej niż umuzycznienie przedstawiało się rozśpiewanie ludności. Pieśni i piosenek przez siebie ułożonych, zarówno świeckich, jak i religijnych, Kurpie, a głównie Kurpianki, znali tysiące. Powszechnie śpiewano pieśni religijne i patriotyczne. Bardzo dużo pieśni swoich miała każda wieś. Śpiewano pojedynczo i zbiorowo, na spotkaniach młodzieży, w czasie pracy w polu, w lesie, na zabawach, a starsze kobiety przy darciu pierza czy przędzeniu. Były to pieśni i piosenki poważne, ale najczęściej żartobliwe, zalotne, miłosne.

¹³ Z. Niedziałkowska, *Kurpie...*, op. cit., s. 128.

¹⁴ Ibidem, s. 162.

¹⁵ A. Chętnik, *Kurpie...*, op. cit., s. 126.

Oprócz zwyczajów, pieśni i tańca ważne miejsce w folklorze kurpiowskim zajmują baśnie, legendy i gadki, które do dzisiaj przechowywane są w pamięci tutejszych mieszkańców i dowodzą ich wielkiej fantazji i poczucia humoru¹⁶.

Interesująca jest gwara kurpiowska, która jest dialektem mazurskim. Wyróżnia się przede wszystkim zmiękczeniem spółgłosek, wstawianiem przed – i – spółgłoski – s – np. psiwo, psies, psiasek, a także wymową wzilk (wilk), na zieki zieków (na wieki wieków), bandzie, bamben. Ponadto gwara kurpiowska odznacza się sporą liczbą specyficznych określeń i wyrażen – ontu (tu), faworek (wstążeczka), sinek (chłopiec), biała (zona), szmaty (ubrania), skapsiał (umarł), szwedzy (skwarki) i wiele innych. Do rodziców i starszych mówi się: wy, o rodzicach – oni, do starszych Kurpiów: gospodarzu, ojciec lub dziadku, do młodych – wuju, do starszych kobiet – matko, do młodszych – ciotko.

Tysiące turystów, którzy przybywają na Kurpiowszczyznę nie tylko z kraju, ale także z zagranicy, mają możliwość uczestniczenia w wielu imprezach folklorystycznych. Wśród licznych zwyczajów ludowych na Kurpiach tylko ich część ma walory widowiskowe. Z tego też względu szereg zwyczajów czy obrzędów zostało opracowanych scenicznie i prezentowane są one na imprezach folklorystycznych w poszczególnych gminach powiatu ostrołęckiego. Do najbardziej znanych i lubianych należą:¹⁷

- **„Palma Kurpiowska”** – zgodnie z tradycją we wsiach gmin: Myszyniec, Kadzidło, Lelis i Łyse strojone są palmy z leśnych ziół, kłosów zboża i kolorowej bibuły, niesione są zwykle grupami do kościoła parafialnego. Z ilości, wielkości i uroku palm słyneła i słynie wieś Łyse, gdzie w Niedzielę Palmową organizowany jest konkurs palm, połączony z wystawą i sprzedażą wyrobów miejscowych twórców ludowych;
- **„Miodobranie Kurpiowskie”** – impreza widowiskowa organizowana zwykle w ostatnią niedzielę sierpnia na polanie osady Zawodzie w pobliżu Myszyńca;
- **„Wesele Kurpiowskie”** – organizowane jest w Kadzidle w trzecią niedzielę czerwca. Jest to widowisko obrzędowe, składające się z kilku części i rozgrywane w różnych miejscach, zgodnie z przebiegiem tradycyjnego wesela kurpiowskiego;
- **„Na Łowy”** – widowisko organizowane w czarni, które w swojej istocie przypomina i ukazuje dawne zwyczaje myśliwskie „na puszczy”;
- **„Śladami Kurpiów”** – widowisko obrzędowe organizowane w Kadzidle, które połączone jest z pokazem rękodzieła, spotkaniami z twórcami ludowymi i sprzedażą ich wyrobów;
- **„Kurpiowskie Granie”** – impreza gromadząca w Lelisie muzykantów Kurpiowszczyzny, zarówno tych „zawodowych”, jak i amatorów, grających dla przyjemności.

Oprócz wyżej wymienionych organizowane są również imprezy o mniejszym rozgłosie, np. „Niedziela na wsi” (organizowana oprócz Kadzidła w kilku innych wsiach w różnych terminach); „Jarmark Kurpiowski” (w gminie Myszyniec – ostatnia sobota i niedziela maja); dożynki; święto kukurydzy w Brzeźnie gm. Czerwin. Bardzo ważne i barwne są procesje przechodzące przez Myszyniec, Kadzidło, Łyse czy Lipniki w święto Bożego Ciała.

¹⁶ Ibidem, s. 127.

¹⁷ Kalendarz imprez opracowany przez Starostwo Powiatowe w Ostrołęce.

W świetle powyższego można stwierdzić, iż mieszkańców regionu w obecnej rzeczywistości wyróżnia zachowana, bardzo bogata oraz swoista kultura materialna i duchowa, odrębna od kultury mieszkańców innych ziem polskich, którą reprezentują zachowane jeszcze w znacznym zakresie takie jej elementy, jak: strój, tkactwo, pieśni, gwara, hafciarstwo, zdobnictwo papierowe, rzeźbiarstwo, plecionkarstwo, ceramika oraz muzyka, tańce, zwyczaje, obrzędy. Właściwości te przekazywane są z pokolenia na pokolenie i wzbudzają zainteresowanie etnografów i wielu turystów krajowych, a wyroby prezentowane poza krajem, głównie wycinanki i hafty, znajdowały i znajdują wysokie uznanie. Ogromne zainteresowanie wzbudzają również występy taneczno-śpiewane zespołów folklorystycznych, które promują region kurpiowski w kraju i poza jego granicami. Te atrybuty regionu czynią go bardzo atrakcyjnym, co sprawia, że jako dobro niepowtarzalne i oryginalne mogą być walorem przyczyniającym się do rozwoju gospodarczego tego obszaru.

Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna i techniczna

Na terenie regionu kurpiowskiego występuje szereg szlaków, ścieżek turystycznych, jednak w większości nie są one oznaczone. Funkcjonują w materiałach informacyjnych i promocyjnych, jako pozycje autorskie. Brak jest jednak wykonanej inwentaryzacji szlaków, opisanie ich walorów historycznych i kulturowych. Nie są one również odpowiednio oznaczone w terenie, aczkolwiek wykorzystywane są przez turystów, którzy zostali z nimi zapoznani najczęściej przez życzliwych mieszkańców Kurpiowszczyzny bądź właścicieli gospodarstw agroturystycznych¹⁸.

Trasy rowerowe:

- **Szlak biały:** Dylewo, Jeglijowiec, Piasecznia, Kadzidło, Golanka, Czarnia;
- **Szlak czerwony:** Ostrołęka, Lelis, Kadzidło, Lipniki, Łyse, Myszyniec, Czarnia;
- **Szlak niebieski:** Ostrołęka, Lelis, Dąbrówka, Kurpiewskie Stare, Walery, Ostrołęka;
- **Szlak zielony:** Ostrołęka, Nowa Wieś Zachodnia, Przysań, Czarnotrzew, Baranowo, Brodowe Łąki lub wariant: Ostrołęka, Nowa Wieś Zachodnia, Wyszel, Czarnotrzew, Baranowo, Brodowe Łąki;
- **Szlak żółty:** Ostrołęka, Susk Stary, Zamość, Troszyn, Kleczkowo, Piski, Czerwin, Wojsze, Zamość, Ostrołęka;
- **Archeologiczna trasa turystyki rowerowej:** Ostrołęka, Łęg Starościński, Lelis, Ostrołęka.

Szlaki samochodowe:

- **Pętla Północna** – po Równinie Kurpiowskiej (137 km): Przysań, Nowa Wieś, Brodowe Łąki, Czarnia, Myszyniec, Łyse, Kadzidło;
- **Pętla Południowa** – po Międzyrzeczu Łomżyńskim (76 km): Szczawin, Brzeźno, Kleczkowo.

¹⁸ www.bip.powiat.ostroleka.pl.

Szlaki kajakowe:

- **Szlak kajakowy** na Omulwi wytyczony i sprawdzony na całej długości rzeki i jeziora Omulew przez miejscowości: Długi Kąt, Dębowiec, Wesołowo, Gluch, Wielbark, Krukowo, Brodowe Łąki, Glebę, Czarnotrzew, Przystań, Kruki do Ostrołęki.

Ścieżki dydaktyczno-przyrodnicze:

- **Ścieżka przyrodniczo-leśna:** Kadzidło, Tatary, Długi Kąt, Brzozówka, Kadzidło;
- **Ścieżka dydaktyczna w rezerwacie Serafin** z wieżą widokową. Ponadto do atrakcji infrastruktury turystycznej należy zaliczyć:
 - stadninę koni w Przystani, gmina Olszewo-Borki;
 - przystań kajakową w miejscowości Czarnotrzew, gmina Baranowo;
 - lotnisko dla motolotni w Borawem, gmina Rzekuń¹⁹.

Bazę noclegową stanowią:

- 42 gospodarstwa agroturystyczne rozmieszczone na terenie całego powiatu ostrołęckiego o łącznej liczbie około 230 miejsc (tabela 1);

Tabela 1. Gospodarstwa agroturystyczne w powiecie ostrołęckim (stan na koniec 2010 roku)

Wyszczególnienie	GMINY											
	BARANOWO	CZARNIA	CZERWIN	GOWOROWO	KADZIDŁO	LELIS	LYSE	MYSZYNIC	OLSZEWO-BORKI	RZEKUŃ	TROSZYN	POWIAT OSTRO- ŁĘCKI (razem)
Liczba gospodarstw	7	6	0	2	3	6	12	3	3	0	0	42
Liczba miejsc	40	35	0	11	16	30	67	11	19	0	0	229

Źródło: opracowanie własne na podstawie ofert internetowych i materiałów uzyskanych w Starostwie Powiatowym.

¹⁹ www.bip.powiat.ostroleka.pl.

- schroniska młodzieżowe w szkołach podstawowych w miejscowościach: Gleba, Chudek, Kierzek – gm. Kadzidło;
- domki letniskowe należące do PKS w przystani gm. Olszewo-Borki;
- ośrodek wypoczynkowy Zakładu Energetycznego „Energa” w miejscowości Białobrzeg dalszy – gm. Olszewo-Borki;
- hotele w Ostrołęce: Hotel „PTTK”, „Hotel Mazowiecki”, Hotel „MOSiR”, Hotel „Energetyk”, Hotel „Relaks”;
- motele i zajazdy w Kadzidle i Myszyńcu;
- pola namiotowe w: Teodorowie, Brodowych Łąkach, Głuchach, Lipnikach i Przystani²⁰.

Punkt informacji turystycznej jest w trakcie tworzenia. Tworzeniem takiego punktu zainteresowane jest, i w takim kierunku prowadzi uzgodnienia – Stowarzyszenie Rozwoju Turystyki i Rekreacji w Ostrołęce. Przewiduje się, że Kurpiowski Punkt Informacji Turystycznej będzie działał na zasadzie zadania zleconego organizacji pozarządowej. Problemem jest zgromadzenie odpowiedniej wielkości środków finansowych. Do czasu utworzenia takiego punktu informacji turystom udzielają samorządy oraz biura turystyczne.

Na terenie powiatu ostrołęckiego zostały utworzone następujące rezerwy przyrody²¹:

- **Czarnia** (pow. 141,87 ha), utworzony w 1964 roku ochrania 170–190-letni bór sosnowo-świerkowy. Niektóre drzewa mają nawet 200–220 lat. W podszyciach występują głównie świerki i jałowce. Runo leśne stanowi: borówka czarna, brusznica, pszeniec leśny, wrzos zwyczajny i konwalia dwulistna, paproć orlica pospolita, szczawik zajęczy. Wśród mchów i porostów: raket pospolity, raket pierzasty, płonnik oraz chrobotek reniferowy. Osobliwością rezerwatu Czarnia są występujące tylko tu sosny bartne. Można je podziwiać na trasie szlaku turystycznego „barci kurpiowskich” oznaczonego kolorem zielonym;

- **Mingus** (pow. 13,46 ha), utworzony w 1971 roku ochrania bór sosnowy. Licznie występuje tu jałowiec, a w podszyciu: konwalia, rokitnik, widłaki, gajnik lśniący, widłoząb, sasanka i arnika górską. Na obrzeżu lasu występują płaty zbiorowisk murawowych z rzadkimi gatunkami: przetacznikiem kłosowatym, łyszczcem baldachogronowym, bodziszkiem czerwonym. Sosny odnawiają się w rezerwacie w sposób naturalny, co jest rzadkim zjawiskiem;

- **Olsy Płoszyckie** (pow. 140,86 ha), utworzony w 1997 roku, ochrania kompleks 80–100-letnich olsów położonych w dolinie rzeki Rozogi. Występuje tu ols porzeczkowy i las bagienny. Rosną gatunki chronione: wawrzynek wilcze лыko, porzeczka czarna, kalina koralowa i kruszyna pospolita. W rezerwacie gniazdują rzadkie gatunki ptaków: orlik krzykliwy, żuraw, słońka i bocian czarny. Przedstawicielami ssaków są: łoś, jeleń, dzik i sarna. W rezerwacie występują również m.in. olszyny porzrywowe i malinowe. Na terenie rezerwatu są także łąki mchowe i sitowia leśne;

- **Podgórze** (pow. 37,7 ha), utworzony w 1987 roku ochrania bór mieszany świeży, z drzewostanem sosnowym, z domieszką świerku. Występuje tu sosna kołnierzykowa, która charakteryzuje się specyficznym odchyleniem kory na okółkach. Rosną też pojedyncze brzozy i olchy. Rezerwat jest uważany za potencjalną bazę nasienną

²⁰ Folder Promocyjny Powiatu Ostrołęckiego, Wyd. KORNEL, Ostrołęka 2006, s. 17.

²¹ W oparciu o informacje uzyskane w Starostwie Powiatowym w Ostrołęce.

sosny i świerku. Wśród ptaków można obserwować: dzięcioły, pełzacze, sowy, kukułki, słowiki, drozdy, kosy, sroki, pustułki, bociany białe. Gady reprezentowane są przez jaszczurki, zaskrońce, padalce i żmije zygzakowate. Przedstawicielem płazów jest żaba;

- **Serafin** (pow. 184,92 ha), utworzony w 1998 roku, ochrania torfowisko przejściowe powstałe w wyniku zarastania jeziora Serafin. Większą część rezerwatu zajmuje pło. Jest to „kożuch” roślinności pływającej, która zarosła powierzchnię jeziora. Torfowiska przejściowe należą do rzadkości w naszej strefie klimatycznej i zaliczane są do osobowości przyrodniczych. Występują tu 102 gatunki roślin naczyniowych i 33 gatunki mszaków. Żyją rzadkie i chronione gatunki roślin, np. storczyk krwisty, storczyk plamisty, nasięźniał pospolity, przętka pospolita, pływacz średni, welnianka delikatna, dziewięciornik błotny i wierzba lapońska. Rosną też gatunki mchów reliktowych. Wśród ptaków można zobaczyć: cietrzewie, żurawie, krwawodzioby, przepiórki, derkacze, wodniki, bekasy, kszyki, brzęczki i świerszczaki. Ssaki reprezentują: łoś, sarna, zając i lis. W celu bezpiecznego zwiedzania rezerwatu przygotowano ścieżkę dydaktyczną;

- **Surowe** (pow. 7,57 ha), utworzony w 1964 roku, ochrania bór świerkowo-sosnowy. Wyróżnia się tu bór mieszany, niski świerkowy, rosnący w obniżeniach terenowych niedogodnych dla gatunków światłolubnych i ciepłolubnych. W rezerwacie żyją m.in. sarny, dziki, tchórze, kuny, wiewiórki, ryjówki i normice. Wśród ptaków występują: dzięcioły, pełzacze, kowaliki, sowy i kukułki. Gady reprezentowane są przez takie gatunki jak: jaszczurki, padalce i zaskrońce, płazy zaś przez żaby;

- **Tabory** (pow. 17,21 ha), utworzony w 1974 roku, ochrania bór sosnowo-świerkowy. Znajduje się na granicy występowania świerku. Niektóre drzewa osiągnęły imponujące rozmiary – średnica pnia przekroczyła 50 cm i wysokość 30 m;

- **Karaska** (pow. 402 ha). Teren rezerwatu znany jest jako bagno Karaska. Jest to największe torfowisko na terenie Kurpiowszczyzny, jednocześnie jedno z największych w Polsce. Torfowisko zbudowane jest z torfów wysokich i przejściowych. Utworzenie rezerwatu umożliwiło obserwację rozwoju torfowiska i zachodzących w nim sukcesji roślinnych. Obszar torfowiska jest miejscem wylęgu i bytowania wielu gatunków ptaków. Wśród najważniejszych osobliwości są rośliny chronione: rosiczka okrągłolistna, bagno zwyczajne, widłak jałowcowy i goździsty oraz ptaki: cietrzew, bekas, batalion, brodziec²².

Infrastruktura techniczna

Powiat ostrołęcki jest częścią województwa mazowieckiego, leży w jego północnej części. W skład jego wchodzi 11 gmin: Czarnia, Myszyniec, Łyse, Kadzidło, Baranowo, Lelis, Rzekuń, Olszewo-Borki, Troszyn, Czerwin, Goworowo, które obejmują 306 sołectw. Powierzchnia powiatu wynosi 2099 km² i zamieszkuje ją 144 tys. osób²³.

W centralnej części powiatu położona jest Ostrołęka, miasto na prawach powiatu i siedziba powiatu ziemskiego. Miasto to liczy obecnie ok. 56 tys. mieszkańców i zajmuje obszar 29 km² powierzchni. Ostrołęka leży na skrzyżowaniu szlaków prowadzących z centrum i południa kraju na Pojezierze Mazurskie oraz z Mazowsza na Podlasie.

²² www.bip.powiat.ostroleka.pl

²³ W oparciu o informacje uzyskane w Starostwie Powiatowym w Ostrołęce.

Przebiega tędy „Gościniec Mazurski”, czyli droga prowadząca z Warszawy na Mazury. Miasto leży około 200 km od głównych przejść granicznych z Białorusią i Litwą oraz około 110 km od Warszawy²⁴.

Mimo położenia w rolniczej części kraju na terenie powiatu znajduje się kilka ośrodków przemysłowych, których wyroby są znane w kraju i za granicą. Największe z nich to: STORA-ENSO SA (drzewno-papierniczy); YTONG-SILKA (budowlany); Zespół Elektrowni; Spółdzielnia Mleczarska „OSTROŁĘKA”; SIAS POLSKA (rolno-spożywczy); Zakład Mleczarski Hochland S.A w Baranowie; Zakład Przetwórstwa Mięsnego „JBB” w Łysych; STARGLAS – polsko-fińska spółka zajmująca się produkcją szyb termoizolacyjnych²⁵.

Aktualnie w systemie REGON zarejestrowanych jest 2775 podmiotów gospodarczych, w tym: przetwórstwo przemysłowe – 323; budownictwo – 452; handel i naprawy – 1071; hotele i restauracje – 68, transport, magazynowanie, łączność – 256; pośrednictwo finansowe – 68; obsługa nieruchomości – 118, pozostałe – 419. Dla porównania w 1995 roku działało ich około 1500²⁶.

W życiu gospodarczym powiatu pierwszoplanową rolę odgrywa rolnictwo. Do gospodarstw indywidualnych należy 99,3% areалу ziemi. Z rolnictwem związanych jestn71% mieszkańców. Średnia powierzchnia gospodarstw wynosi 10,6 ha. Podstawowy kierunek produkcji zwierzęcej – hodowla bydła mlecznego – wyznacza duży, sięgający aż 50% udział użytków zielonych w strukturze całości użytków rolnych²⁷.

Powiat ostrołęcki jest regionem o największej obsadzie bydła na 100 ha użytków rolnych i najwyższej produkcji mleka na Mazowszu. Dlatego rozwój powiatu jest w znacznej mierze związany z produkcją mleka. Mleczarstwo jest nadal magnesem przyciągającym inwestorów. Rolniczy charakter regionu i lokalizacja w czystym ekologicznie obszarze Zielonych Płuc Polski umożliwia produkcję „zdrowej żywności” z dobrej jakości surowca. Ekologiczne warzywa, owoce i coraz częściej mięso drobiowe, wołowe, wieprzowe oraz wyroby mleczarskie trafiają głównie na rynek warszawski, gdzie są chętnie kupowane przez mieszkańców stolicy. Wyroby mleczarskie już od wielu lat wzbogacają ofertę handlową wielu państw Unii Europejskiej. Znane są także wyroby wędliniarskie z Nowej Wsi, a przede wszystkim z JBB z Łysych.

W zakresie infrastruktury drogowej wszystkie miejscowości gminne posiadają połączenie drogowe z Ostrołęką drogami asfaltowymi o dobrym stanie technicznym. Nieco gorzej jest w przypadku połączeń wewnątrzgminnych, około 40% dróg gminnych bowiem wymaga natychmiastowego remontu, a około 30% modernizacji. Niezależnie od posiadania własnych środków komunikacyjnych, mieszkańcy mają możliwość przemieszczania się dzięki wykorzystaniu środków transportu osobowego PKS oraz prywatnych firm przewozowych. Dodatkowo można korzystać z transportu kolejowego, głównie łączącego z Warszawą. Droga wodna (Narew) obecnie wykorzystywana jest jedynie do celów turystyki wodnej, głównie pomiędzy Warszawą a jeziorami mazurskimi. Praktycznie wszystkie miejscowości posiadają zapewniony dopływ energii elektrycznej, około 30% ma dostęp do sieci gazowej, 80% wodnej i 28% ściekowej²⁸.

²⁴ www.bip.powiat.ostroleka.pl.

²⁵ Folder Promocyjny..., op. cit., s. 12.

²⁶ www.bip.powiat.ostroleka.pl.

²⁷ Informacje Wydziału Rolnictwa i Ochrony Środowiska Starostwa Powiatowego w Ostrołęce.

²⁸ Informacje pozyskane w Powiatowym Urzędzie Pracy w Ostrołęce

Zakończenie

Charakter i specyfika regionu kurpiowskiego wyznacza kierunki współpracy w zakresie rolnictwa ekologicznego, przetwórstwa rolno-spożywczego, ochrony środowiska, kultury, agroturystyki i logistyki. Szczególnym więc zadaniem dla władz tego regionu jest nawiązanie współpracy z partnerami, których doświadczenia można skutecznie przenieść na teren powiatu ostrołęckiego, szczególnie w takich dziedzinach, jak: przetwórstwo rolno-spożywcze, w tym mleczarstwo i przemysł mleczny; rozwój turystyki i agroturystyki; wymiana młodzieżowa, w szczególności w zakresie praktyk szkolnych i zawodowych.

Istotnym elementem umożliwiającym poprawę sytuacji gospodarczej i zmniejszenie bezrobocia jest wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturalnych regionu kurpiowskiego między innymi do zdynamizowania rozwoju turystyki i agroturystyki.

Walory przyrodniczo-krajobrazowe powiatu ostrołęckiego, ciekawa kultura, w tym bogactwo twórczości ludowej i autentycznego folkloru, tworzy realne możliwości rozwoju turystyki wiejskiej, szczególnie agroturystyki i rekreacji na łonie natury.

Zarówno na terenie Ostrołęki, jak i gmin wchodzących w skład powiatu znajdują się atrakcyjne tereny, które mogą być wykorzystywane do celów inwestycyjnych. Dodatkowo atutem, który powinni brać pod uwagę potencjalni inwestorzy, jest dostępność siły roboczej.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarczyk M. 1995.** *Turystycznymi szlakami Puszczy Zielonej*, „Zeszyty Naukowe”, część IX, Wyd. OTN im. A. Chętnika, Ostrołęka.
- Folder Promocyjny Powiatu Ostrołęckiego. 2006.** Wyd. KORNEL, Ostrołęka.
- Kazimierski J. 1989.** *Brok i Puszcza Biała – przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*, Ciechanów.
- Kijowski J. 1996.** *Ostrołęka i okolice*, KOiT, Ostrołęka.
- Klasik A., Kuzik F. (red.). 2001.** *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, AE, Katowice.
- Kwiatkowski E. (red.). 1995.** *Transformacja gospodarcza Regionu Kurpiowskiego*, OTN im. A. Chętnika, Ostrołęka.
- Niedziałkowski Z. 1988.** *Kurpie – Bory ostrołęckie*, LSW, Warszawa.
- Pajka S. 1998.** *Z Puszczy Zielonej*, OTN, Ostrołęka.
- Strahl D. (red.). 2006.** *Metody oceny rozwoju regionalnego*, AE, Wrocław.
- Zalewski A. (red.). 2005.** *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, SGH, Warszawa.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono charakterystykę wybranych walorów przyrodniczych, kulturowych i turystycznych regionu kurpiowskiego. Charakter i specyfika regionu wyznacza kierunki współpracy w zakresie rolnictwa ekologicznego, przetwórstwa rolno-spożywczego, ochrony środowiska, kultury, agroturystyki i logistyki. Szczególnym

więc zadaniem dla jego władz jest nawiązanie współpracy z partnerami, których doświadczenia można skutecznie przenieść na teren powiatu ostrołęckiego, szczególnie w takich dziedzinach, jak: przetwórstwo rolno-spożywcze, w tym mleczarstwo i przemysł mleczny; rozwój turystyki i agroturystyki.

SŁOWA KLUCZOWE: region kurpiowski, walory rozwoju regionu

SUMMARY

The article presents the characteristics of selected natural, cultural and tourist region of Kurpie. The nature and specifics of the Kurpie region determines directions of cooperation in the field of organic agriculture, food processing, environmental protection, culture, tourism and logistics. A special task for the authorities of the region is to establish cooperation with partners whose experience can effectively move into the county Ostrołęka, especially in areas such as food processing, including dairy and dairy industry, tourism development and tourism.

KEYWORDS: Kurpie region, values of the region development